

УДК 37.02

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-2>

Іван БЕЗЕНА,

orcid.org/0000-0002-7169-2038

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти

Комунального вищого навчального закладу «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради

(Дніпро, Україна) *ivanbezen@ukr.net*

Ірина КАРПАНЬ,

orcid.org/0000-0002-1921-5373

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти

Комунального вищого навчального закладу «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради

(Дніпро, Україна) *irinakarpan2@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ: ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано поточні процеси Концепції «Нова українська школа», яка окреслила ключове питання, які вже закладено в осучасненій Державний стандарт базової середньої освіти, до змісту навчальних програм з історії та починає реалізовуватися через зміст підручників, які орієнтовані на формування освіченої особистості представника українського народу. Актуальними в окреслених процесах є питання унормування навчальних та модельних програм, якісної й змістової підготовки підручників, які мають сформуватися на основах сучасних наукових досліджень і об'єктивних прикладах, історичних фактах, подіях, відомостях. Саме ці конструкти сприятимуть розвитку дослідницьких якостей у особистості, шляхом впровадження новітніх виховних та дидактичних технологій, будуть підвищувати розуміння історичних процесів, розвиватимуть інтерес молоді до вивчення вітчизняної та світової історії, формуватимуть активного громадянина України.

З початком ХХІ ст. в українській середній освіті почали проявлятися негативні тенденції – рівень і зміст шкільної освіти вже перестав задовольняти освітні потреби українського суспільства та людини, пошук моделі викладу історії не задовольняв потреби здобувача освіти, хронологічний виклад та ознаки меншовартості не створювали передумови до поглиблення інтересу до історичних проблем минулого. Тому очевидно, розбіжність між цілями освіти, змістом і результатами навчання здобувачів стала очевидною, і вони не на користь ефективних здобутків.

Постала нагальна потреба реформування освіти, зокрема змісту історичної галузі знань та зміні концептуальних засад викладання і дослідження історії України в контексті загальноосвітніх процесів. Склалась особлива ситуація, коли шкільний підручник нагромаджений значним багажем інформації, застарілими концептами, змістовим наповненням (інформаційним, візуальним, методичним й технологічним) та слабкістю дослідницького блоку практики освітньої діяльності, який активно стимулює індивідуальне прагнення пізнати і зрозуміти історію минулого, по новому розглядати події воєн, наслідки, становлення Міжнародного гуманітарного права, життя цивільного населення, етнічні геноциди, а по завершенню війни – відбудови економічного потенціалу, налагодження соціальних компонентів країн, нові рівні розбудови демократії і розуміння прав людини.

Ключові слова: *зміст історії, підручник, навчальні програми, державні стандарти, сталий розвиток.*

Ivan BEZENA,*orcid.org/0000-0002-7169-2038**PhD, Associate Professor;**Head of the Department of Social and Humanitarian Education
Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education”
of Dnipropetrovsk Regional Council
(Dnipro, Ukraine) ivanbezen@ukr.net***Iryna KARPAN,***orcid.org/0000-0002-1921-5373**PhD, Associate Professor;**Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Education
Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education”
of Dnipropetrovsk Regional Council
(Dnipro, Ukraine) irinakarpan2@gmail.com*

TRANSFORMATIONS OF THE CONTENT OF SCHOOL HISTORY EDUCATION: THE STUDY OF EVENTS AND SOCIAL DEVELOPMENT DURING

The article analyzes the current processes of school history content and its transformation in secondary education of Ukraine. The concept of “New Ukrainian School” outlined the key issues, which have already been included in the modernized State Standard of Basic Secondary Education, to the content of history curricula and is beginning to be implemented through the content of textbooks, which are focused on the formation of an educated personality of a representative of the Ukrainian people. Therefore, the issues of content transformations and changes of emphasis, evaluations of the historical past in textbooks, manuals, methods of presenting history and the intellectual process of critical reflection, search for truth and the formation of a person who is a patriot of Ukrainian statehood acquire special importance. Relevant in the outlined processes are the issues of standardizing educational and model programs, high-quality and meaningful preparation of textbooks, which should be formed on the basis of modern scientific research and objective examples, historical facts, events, and information. It is these constructs that will contribute to the development of research qualities in a person, through the introduction of the latest educational and didactic technologies, will increase the understanding of historical processes, will develop the interest of young people in the study of national and world history, and will form an active citizen of Ukraine.

With the beginning of the XXI century negative trends began to appear in Ukrainian secondary education - the level and content of school education already ceased to meet the educational needs of Ukrainian society and man, the search for a model of the presentation of history did not satisfy the needs of the student of education, the chronological presentation and signs of inferiority did not create prerequisites for deepening interest in the historical problems of the past. Therefore, it is obvious that the discrepancy between the goals of education, the content and the results of the students' learning has become obvious, and they are not in favor of effective achievements.

There is an urgent need to reform education, in particular, the content of the historical field of knowledge and change the conceptual foundations of teaching and researching the history of Ukraine in the context of global processes. A special situation has arisen, when the school textbook is piled up with a significant amount of information, outdated concepts, content (informational, visual, methodical and technological) and the weakness of the research unit of the practice of educational activity, which actively stimulates the individual desire to learn and understand the history of the past, to consider the events of wars in a new way, their consequences, the formation of International Humanitarian Law, the life of the civilian population, ethnic genocides, and after the end of the war, the potential of economic reconstruction in, adjustment of social components of countries, new levels of building democracy and understanding of human rights.

Key words: *history content, textbook, curriculum, state standards, sustainable development.*

Постановка проблеми. Реформа шкільної освіти в Україні набирає обертів та переходить на нові рівні середньої освіти, пройшовши початкову школу вже перебуває в площині змістових трансформацій базового рівня, далі постане на часі й реформа профільної освіти. В окресленому контексті проходять цілі блоки змін: державний стандарт, навчальні програми, модельні навчальні програми, робочі плани та змістові трансформації для розвитку і освіти – підручники нового змісту, інтерактивне освітнє середовище, інноваційні педагогічні техно-

логії навчання та центр цього освітнього простору – дитина, здобувач освіти. Шкільна освіта постає в житті людини, яка зростає відповідно базовим чинником у знаннях про суспільство і його історію.

Мета дослідження. Автори дослідження окреслили наукові, педагогічні й методичні проблеми дослідження трансформацій в шкільному курсі історії та визначення концептуальних основ педагогічної діяльності у критичному осмисленні суспільного розвитку та діяльності людини в контекстах історичного розвитку.

Результати досліджень та публікацій. Вказану проблему досліджують науковці України в контексті комплексу програмних тем курсу історії, до їх числа входять Л. Гріневич, О. Пометун, О. Удод, А. Булда, К. Баханов, М. Култаєва та ін., які розглядають різні світоглядні виміри, оцінки й обсяги навчальної інформації у педагогічній діяльності, актуалізацію форм дослідження та супроводу шкільного освітнього процесу з вивчення програмних тем за типовою та модельними навчальними програмами з історії. Наша тема дослідження перебуває в площині досліджень гуманітарних наук: філософії, педагогіки, методики навчання, психології тощо.

Основна частина дослідження. Суспільство і освіта постійно перебувають в стані розвитку і трансформацій. Дослідниця пише з цього приводу свою думку, що у багатьох розвинутих країнах світу загострюється питання про реформу школи і більш широко – про сенс і призначення освіти. Сьогодні, однією з візуалізацій «шляху світла» є безперервна освіта, необхідність якої для гідного існування людства (Култаєва, 2017: 169).

Дослідники проблеми змін в освіті відмічають, що можна по новому визначити основні тенденції реалізації сучасної освіти, які мають виступати загальними орієнтирами при організації процесу навчання на всіх рівнях розвитку особистості: 1) гуманізація освіти; 2) гуманітаризація освіти; 3) національна спрямованість освіти; 4) відкритість системи освіти; 5) перенесення акценту з навчальної діяльності на навчально-пізнавальну, трудову, художню та іншу діяльність педагога й здобувача; 6) перехід від переважно інформативних форм до активних методів і технологій навчання з використанням елементів проблемності, наукового пошуку, самостійної роботи; 7) створення умов для самоствердження, самореалізації і самовизначення особистості; 8) перетворення позиції педагога і здобувача в особистісно-рівноправні, в партнерські позиції, стимулювати до навчання, мотиви до саморозвитку, умови для самоудосконалення; 9) творча спрямованість освітнього процесу; 10) безперервність освіти; 11) нероздільність навчання і виховання, підпорядкування змісту освіти на формування цілісної та гармонійно розвинутої особистості (Булда, 2013: 5-7).

Пометун О. відзначає наступні висновки: ефективність і якість навчання історії залежить від того, наскільки вчитель володіє методами навчання і застосовує їх на практиці; цілі навчання змінюються на різних етапах розвитку вітчизняної школи; прагнення суспільства до певного типу освіченої особистості як базовий результат освіти; здобувач

освіти став активним суб'єктом пізнавальної діяльності та його досягнення є рівнем вимірювання й формування компетентностей, які будуть сприяти майбутній реалізації особистості в житті. Окрім того відзначається, що старші школярі зростають за рахунок знань здобутих самостійно, розвиток логічного мислення, навчальних умінь, досвіду пізнавальної діяльності тощо. А зміст та організація навчання мають: відповідати наявному рівню пізнавальних можливостей дитини та випереджати його сприяючи їх подальшому розвитку. Відповідно результати навчання можуть вимірюватися: 1) історичною освіченістю; 2) історичною свідомістю; 3) розвитку пізнавальних можливостей; 4) озвитку ключових компетентностей; 5) вихованості і загальної культури (Пометун, 2006: 12-17). Таким чином, від змісту сучасних наукових історичних знань, досягнень галузі методології історії, Державного стандарту, навчальних програм та підручників з історії в значній мірі залежить ефективність змістових ліній історичної освіти в школі (Державний стандарт, 2020).

Шкільна історична освіта постає базовим компонентом для формування і освітнього розвитку особистості в контексті загальносуспільних потреб, формування освіченої особистості спроможної зростати і успішно самореалізовуватися в житті. Історична освіта надає можливості особистості сформувати власні свідомі й системні уявлення про життя і діяльність попередніх поколінь людей у різні часові періоди, в умовах сталого розвитку і нестійких кризових ситуаціях та розвинути у себе форми поведінки у такі часи. Тому значення змісту навчального предмету історія для освіти особистості займає особливе системне утворююче місце. В педагогічній науці розрізняють рівні досліджень за трьома складовими: емпіричний (через лінії визначення фактів, явищ); теоретичний (висуваються загальні правила, умови, суперечності тощо); методологічні (на базі попередніх рівнів досліджень формуються компетентнісні алгоритми та концепції тощо).

Для окремих елементів наших досліджень окреслених питань ми взяли тему в курсі історії «Перша світова війна» (далі – ПСВ). Війна в історії людства є трагедією, свідченням продовження зовнішньої політики авторитарної держави у відношенні до іншої країни, з реальними ознаками фізичного і психологічного насилля над людиною або народами, а також дана проблема актуалізується в контексті сучасної агресії проти України. Причини її розв'язання та збройного протистояння можуть бути з різних міждержавних питань від територіальних до економічних. Історія

XX століття усяяна великим числом воєн малих і двох великих, які охопили значну частину країн світу та принесли найтяжчі наслідки для людини і людства.

Сьогодні, вже стало очевидним, що удосконалювати зміст освіти не можливо без вивчення цільових й результативних орієнтацій на задоволення освітніх потреб дитини. Дослідники цієї проблеми відзначають, що змістові і якісні зміни у процесі пізнання історії й творчої діяльності здобувачів освіти на уроках, мають спиратись на розумінні внутрішніх базових закономірностей історії, структури, змісту й ідеології. За останні роки шкільна історична освітня галузь вже проходила декілька регуляторних спроб трансформацій, які направлено на внутрішні нові змістові лінії, переосмислення значення історичних подій та посилення україно-центричного контексту дослідження світової історії. Типовою навчальною програмою з історії у 10 класі (далі – ТНП) передбачено розпочинати вивчення курсу з першої теми, яка досить складна за змістом дослідження «Перша світова війна» (далі – ПСВ). Історія ПСВ або «Великої війни» є прикладом незавершеності врегулювання післявоєнних взаємовідносин, яка проявилася в посиленні шовінізму, реваншизму, авторитаризму та його протистояння із демократією, що призвело до повторення новою війною, що сталося 01.09.1939 року початком нової світової війни. З окресленого контексту є слушною думка Кульчицького С., що «масове насилля щодо особи можна якщо не виправдати, то пояснити чим завгодно: необхідністю знищення «ворогів народу», недосконалістю законодавства, загальною в європейському світі атмосферою насильства й жорстокості, яка була спадщиною Першої світової війни» (Кульчицький, 2016: 106). В значній мірі хронологічна інформація про війну має виклад, який не цікавий для сприйняття сучасними здобувачами освіти.

В той же час, нова редакція Типової навчальної програми (далі – ТНП) визначає загальні результати освітньо-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, які можна окреслити за наступними загальними освітніми компетентностями: 1) знати: хронологічні межі ПСВ (дати революції в Російській імперії, вступу у війну Сполучених Штатів Америки (далі – США), приходу до влади більшовиків, розпаду Австро-Угорської імперії, повалення монархічного ладу в Німеччині, Болгарії, Туреччині, Комп'єнського перемир'я); 2) розуміти: поняття: «геноцид», «геополітика», «геополітичні інтереси», «ксенофобія», «ПСВ», «позиційна війна», «система озброєного миру»; вплив економічних і політичних процесів на хід

війни; наслідки вступу у війну США та виходу з війни Росії; передумови розпаду континентальних імперій і створення національних держав; 3) уміти: встановити хронологічну послідовність і синхронність подій ПСВ, революційних подій у Європі; показати на карті зони геополітичних зазіхань держав; місця основних битв ПСВ; визначити передумови ПСВ; революцій у Європі, в Росії; визначити особливості повсякденного життя під час війни, статус жінки в суспільстві в період війни; узагальнити основні політичні, економічні та світоглядні наслідки ПСВ для Європи (Наказ, 2022). На думку К. Баханова, сутність компетентнісного підходу полягає у спрямуванні навчального процесу на набуття учнями важливих компетенцій, тобто загальних здатностей особистості виконувати певний вид діяльності (Баханов, 2016: 16).

ТНП з історії визначає наступні орієнтири предметних компетентностей, які потрібно розвивати на заняттях в школі: 1) хронологічна компетентність; 2) просторова компетентність; 3) інформаційна компетентність; 4) логічна компетентність; 5) аксіологічна компетентність (Наказ, 2022). В ході вивчення окремих аспектів історії ПСВ можна розвивати індивідуальні дослідницькі компетентності: 1) пізнавальна компетентність; 2) практична компетентність; 3) творча компетентність; 4) соціальна компетентність. Для закріплення теоретичних знань у здобувачів освіти ТНП передбачено й орієнтовні теми для практико-зорієнтованих занять (Наказ, 2022).

Дослідження ТНП показало, що незаперечними позитивні пропозиції з міжпредметними зв'язками за окремими навчальними дисциплінами: громадянська освіта (Наказ, 2022). Відзначаємо, що чомусь не враховано знання з географії, іноземної мови, правознавства тощо. Педагогіки практики відмічають, що дану тему відповідно до календарно-тематичного планування фактично вивчають на завершальному етапі першого семестру, тобто вже після вивчення теми ПСВ в курсі історії на початку семестру. З літературою ситуація, ще складніша, тому що там вивчаються зовсім інші періоди літератури та творчі роботи письменників. Тут очевидно настав час для їх змістової синхронізації. В той же час, чомусь не чітко виписано бачення змісту дослідження українського питання, становлення нової моделі демократії в країнах Європи, розвитку міжнародного гуманітарного права, законодавства з прав людини в історії. Завершуючи вивчення подій війни і переходу світу до мирне життя – маємо досліджувати проблеми відбудови економічного

і соціального потенціалу, налагодження стійких соціальних рис й компонентів країн, кроки з розбудова демократії, подолання тоталітаризму й авторитаризму, нове розуміння прав й свобод людини та дитини, подолання соціальних проблем «втраченого покоління», розвиток культури у часи війни та миру тощо. Основою освітнього процесу має стати компетентнісний чинник, який будується на наступних базових складових: 1) науковість; 2) оптимальність; 3) доступність та осяжність; 4) спостережуваність та вимірюваність (Малієнко, 2023: 68).

Окрема тема це на скільки повноцінно сформований й розбудований весь навчально-методичний комплекс для вчителя і підручник для здобувача освіти. На їх основі в очному або в дистанційному форматі, то очевидно, потрібно в змісті підручника поєднувати баланс теоретичного змісту (блок інформації, витяги із джерел, фото і відео, тематичні проекти тощо), різнопланові практичні вправи та діяльнісні розвідки, проекти (індивідуальні або групові) для критичного дослідження та узагальнення, висновків й оцінок подій і знакових осіб. В цьому контексті Маєр Роберт висловлює думку, що навчальний підручник має: перше, відповідати школяреві; друге, вибір мови; третє, рівень абстрактного мислення і складність завдань, адекватність вікові; четверте, включення специфічних молодіжних тем; п'яте, дотримуватись горизонту сподівань дитини; шосте, бачення потенціалів захопливості історією; сьоме, унаочнити інакшість і відмінність проминулих світів; восьме, перетворитись з навчального фаху (Lernfach) на фах мисленнєвий (Denkfach); дев'яте, простір для розвитку особистого бачення історії; десяте, отримання знань не є першочерговим завданням (Маєр, 2018; Gallucci, 2014; About, 2022).

Нажаль, в окресленому полі, присутня педагогічна проблема пропозиції тематики дослідницьких проектів: в окресленому контексті можуть використовуватись такі методи інтерактивного дослідницького навчання: інтерактивний (імітаційні, дискусія, коло ідей), пояснювально-ілюстративний (розповідь, пояснення, міркування, евристична бесіда), репродуктивний (складання конспектів, складних планів, хронологічних таблиць), проблемно-пошуковий (аналіз документів, спогадів, різновидів усної інформації, ілюстрацій), дослідницький (складання плану та тез дослідницької роботи, написання

наукового тексту, оформлення списку використаних джерел і літератури, додатків). Окреме місце посідає робота з літературою (критичний аналіз; написання тез, рефератів, есе, доповідей тощо); застосування новітніх інформаційних технологій і комп'ютерних засобів навчання (дистанційні, мультимедійні, веб-орієнтовані тощо). Державний стандарт, Нова українська школа визначили такі наскрізні для всіх ключових компетентностей уміння учнів/учениць: 1) читати з розумінням, 2) висловлювати власну думку в усній і письмовій формі; 3) критично і системно мислити; 4) логічно обґрунтовувати позицію; 5) діяти творчо, мислити креативно; 6) виявляти ініціативу; 7) конструктивно керувати емоціями; 8) оцінювати ризики; 9) приймати рішення; 10) розв'язувати проблеми; 11) співпрацювати з іншими (Державний стандарт, 2020; Нова українська школа, 2016). На нашу думку, не заперечним є алгоритм, що для сучасного покоління здобувачів освіти мають значні переваги інформаційно-комунікативні технології, а ми оцінюємо їх значення по наступним можливостям: 1) мультимедійність; 2) інтерактивність; 3) автономність та активність здобувачів у навчальному процесі; 4) рівний доступ до якісної освіти; 5) відповідність уподобанням і потребам сучасної молоді; 6) економія коштів та часу (Безена, 2023: 20).

Висновки. За результатами наших досліджень відмічаємо наступне: 1) навчальні програми з історії потребують нового змістового наповнення й сучасного наукового викладу подій відповідно до контексту оцінок в сучасній історіографії; 2) тематика, зміст викладу історичних подій та інших проблем потребує нового світовідображення й дослідницького простору у зв'язку із змінами загальнолюдського розуміння війни як трагедії із тяжкими наслідками для людської цивілізації; 3) людина, її життя є основою і цінністю кожного народу; 4) нові теми мають направлятися на дослідження історії становлення Міжнародного гуманітарного права, соціально-культурного розвитку народів, відновлення країни після війни та кризи; 5) потребує значного підсилення дослідницький блок у підручниках та педагогіко-методичних аспектах проведення шкільних уроків; 6) підвищуються вимоги до різноплановості змісту педагогічної роботи на уроках історії та досягнення цілей шкільної історичної освіти; тощо. Час трансформації має проходити динамічно і змістовно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії. Харків : Вид. група «Основа», 2011. 239 с.
2. Безена І. Шкільний підручник з історії: від ідеї до готового продукту. *Наукові записки Центральноукраїнського педагогічного університету ім. В. Винниченка*. Серія: Педагогіка. 2023. С. 20-26.

3. Булда А., Дребот С., Журба О., Субіна О.. Методика викладання правознавства (академічний рівень, 10 клас, інноваційний аспект): навчально-методичний посібник для вчителів та студентів. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 223 с.
4. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Наказ МОНУ від 03.08.2022 №698. URL: www.mon.gov.ua
5. Кульчицький С. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. Київ, Новий час, 2008. 239 с.
6. Култаєва М. Філософсько-педагогічні розвідки Яна Амоса Коменського і Григорія Сковороди: нагадування про сенс і призначення освіти. *Філософія освіти*. Науковий збірник. 2017. № 2 (21). С. 169-192.
7. Малієнко Ю. Наскрізнi вміння концепт Державного стандарту базової середньої освіти і ресурс підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. Випуск 30. 2023. С. 66-72. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-66-73>
8. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ «Гене́за», 2006. 328 с.
9. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: www.mon.gov.ua
10. About the 2022 UN Transforming Education Summit (2022). Transforming Education: An urgent political imperative for our collective future URL:https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2022/09/sg_vision_statement_on_transforming_education.pdf
11. Gallucci, C., Bellelli, P., Saccà, G., Addeo, F. (2014). The Assessment of Cultural Experience through the Measurement of Cross-Cutting Skills: The Giffoni Experience Case Study. URL: <https://www.igiglobal.com/chapter/the-assessment-of-cultural-experience-through-the-measurement-of-cross-cutting-skills/104860>

REFERENCES

1. Bakhanov K. O. (2011) Profesiyni dovidnyk vchytelia istorii [Professional history teacher's guide]. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova», 239 s. [in Ukrainian].
2. Bezena I. (2023) Shkilnyi pidruchnyk z istorii: vid idei do hotovoho produktu [A school textbook on history: from an idea to a finished product]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho pedahohichnoho universytetu im. V.Vynnychenka*. Serii: Pedahohika. P. 20-25. [in Ukrainian].
3. Bulda A., Drebots S., Zhurba O., Subina O. (2013) Metodyka vykladannia pravoznavstva [Methodology of teaching jurisprudence] (akademichnyi riven, 10 klas, innovatsiyni aspekt). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 223 s. [in Ukrainian].
4. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. 6-11 klasy [History of Ukraine]. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Nakaz MONU vid 03.08.2022 № 698. URL: www.mon.gov.ua [in Ukrainian].
5. Kulchytskyi S. (2008) Holod 1932-1933 rr. v Ukraini yak henotsyd: movoiu dokumentiv, ochyma svidkiv [The famine of 1932-1933 in Ukraine as genocide: in the language of documents, through the eyes of witnesses]. Kyiv, Novyi chas, 239 s. [in Ukrainian].
6. Kul'taieva M. (2017) Filosofs'ko-pedahohichni rozvidky Yana Amosa Komenskoho i Hryhoriia Skovorody: nahaduvannia pro sens i pryznachennia osvity [Philosophical and pedagogical explorations of John Amos Comenius and Grigory Skovoroda: a reminder of the meaning and purpose of education]. *Filosofia osvity*. Naukovyi zbirnyk. № 2 (21). S. 169-192. [in Ukrainian].
7. Maliienko Yu. Naskrizni vminnia kontsept Derzhavnogo standartu bazovoi serednoi osvity i resurs pidruchnykotvorennia [Transversal skills concept of the State standard of basic secondary education and textbook creation resource]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. Vypusk 30. 2023. S. 66-72. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-66-73> [in Ukrainian].
8. Pomietun O., Freiman H. (2006) Metodyka navchannia istorii v shkoli [Methods of teaching history at school]. Kyiv «Heneza», 328 s. [in Ukrainian].
9. Pro deiakii pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity [About some issues of state standards of comprehensive general secondary education]. Postanova KМУ vid 30 veresnia 2020 r. № 898. URL: www.mon.gov.ua [in Ukrainian].
10. About the 2022 UN Transforming Education Summit (2022). Transforming Education: An urgent political imperative for our collective future URL:https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2022/09/sg_vision_statement_on_transforming_education.pdf
11. Gallucci, C., Bellelli, P., Saccà, G., Addeo, F. (2014). The Assessment of Cultural Experience through the Measurement of Cross-Cutting Skills. URL: <https://www.igiglobal.com/chapter/the-assessment-of-cultural-experience-through-the-measurement-of-cross-cutting-skills/104860>